

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΑΠΟ ΠΟΛΛΕΣ ΑΠΟΨΕΙΣ, οι εκλογές του 2019 σηματοδότησαν το κλείσιμο του πολιτικού κύκλου που άνοιξε μετά την υπογραφή του πρώτου μνημονίου το 2010 και τον «διπλό εκλογικό σεισμό» του 2012. Ο παρών συλλογικός τόμος πραγματεύεται τις βουλευτικές εκλογές της 7ης Ιουλίου 2019 και στοχεύει να συμβάλει στην πρώτη συνολική, συνεκτική και εμπειρικά τεκμηριωμένη ανάλυσή τους προσφέροντας εργαλεία που περιγράφουν, αποτυπώνουν και ερμηνεύουν τόσο το εκλογικό αποτέλεσμα όσο και τις πρωτόγνωρες πολιτικές εξελίξεις της τελευταίας δεκαετίας. Αυτό το εγχείρημα χαρτογραφεί και αναλύει στάσεις, αντιλήψεις, συμπεριφορές και δυναμικές που διαμορφώνουν το πλαίσιο της εκλογικής και πολιτικής συμπεριφοράς στην Ελλάδα μετά τις σημαντικές και ριζικές κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις των τελευταίων δεκαετιών, με αναφορά στις εκλογές του 2019.

Επιπλέον, παρακολουθεί τις μετεκλογικές εξελίξεις εστιάζοντας στην πρώτη περίοδο της πανδημίας, διερευνώντας ενδεχόμενες μεταβολές που επωάζονται στο εκλογικό σώμα στην ευρύτερη μετεκλογική συγκυρία που ακολούθησε αμέσως μετά τις βουλευτικές εκλογές του 2019. Εστιάζοντας στις πρώτες εκλογές της μεταμνημονιακής εποχής,

ο ανά χείρας συλλογικός τόμος εξετάζει από διαφορετικές οπτικές το αποτύπωμα μιας δεκαετίας οικονομικής και πολιτικής κρίσης στην εκλογική συμπεριφορά και την πολιτική κουλτούρα «των Ελλήνων» πολιτών.

Πλεονέκτημα του τόμου αποτελεί η ύπαρξη μιας ολοκληρωμένης βάσης δεδομένων τα οποία συλλέχθηκαν στο πλαίσιο μετεκλογικής έρευνας που διεξήγαγε η εταιρεία ερευνών Prorata SA σε συνεργασία με το Κέντρο Πολιτικών Ερευνών του Παντείου Πανεπιστημίου. Η έρευνα βασίστηκε σε σχεδιασμό μεικτού τρόπου συλλογής δεδομένων (mixed-mode survey), που περιλάμβανε διαδικτυακή συμπλήρωση του ερωτηματολογίου σε συνδυασμό με τηλεφωνικές συνεντεύξεις σε συνολικά 1.006 συμμετέχοντες. Ο σχεδιασμός του δείγματος βασίστηκε σε δημογραφικές ποσοστάσεις (με μεταβλητές αναφοράς το φύλο, την ηλικία, το επίπεδο μόρφωσης και το γεωγραφικό διαμέρισμα) προκειμένου να επιτευχθεί η αντιπροσωπευτικότητα σε εθνικό επίπεδο.

Μια μετεκλογική έρευνα θεωρείται πολύτιμη για την ανάλυση μιας εκλογικής αναμέτρησης, καθώς σε αυτήν καταγράφονται στάσεις και επιλογές των εκλογέων που σημειώθηκαν σε μια χρονική συγκυρία πολύ κοντινή με εκείνη των εκλογών που είχαν προηγηθεί. Η συγκεκριμένη έρευνα, στη μετεκλογική ελληνική συγκυρία, είναι και μοναδική καθώς —όσο μπορούμε να γνωρίζουμε— δεν έχει διεξαχθεί άλλη ανάλογη για την αναμέτρηση των βουλευτικών εκλογών του 2019 καλύπτοντας το χρονικό διάστημα των πρώτων έξι μηνών από τις εκλογές της 7ης Ιουλίου 2019. Επιπλέον, είναι η τελευταία έρευνα μεγάλης έκτασης η οποία έλαβε χώρα στην περίοδο πριν από το ξέσπασμα της πανδημίας. Υπό αυτή την έννοια, η συγκεκριμένη έρευνα αποδίδει τη συμπεριφορά των εκλογέων στο ευρύτερο

πλαίσιο που επικρατούσε το καλοκαίρι του 2019. Η έρευνα έχει σχεδιαστεί ακολουθώντας σε αρκετά μεγάλο βαθμό τα πρότυπα των εδραιωμένων Εθνικών Εκλογικών Μελετών (National Election Studies) σε πολλές δυτικές δημοκρατίες (ΗΠΑ, Μ. Βρετανία, Γερμανία κ.ά.), δηλαδή χώρες όπου οι μετεκλογικές έρευνες έχουν αποκτήσει θεσμοποιημένο χαρακτήρα και αποτελούν το βασικό εργαλείο διερεύνησης της εκλογικής συμπεριφοράς. Η βάση δεδομένων συμπληρώνεται με επιπλέον αποτελέσματα μετρήσεων της Prorata (τέσσερα κύματα εντός της COVID-19 συγκυρίας, μετρήσεις που έλαβαν χώρα κατά τη συγκυρία της δίκης της Χρυσής Αυγής κ.ά.), ενώ αξιοποιήθηκαν από τους/τις συγγραφείς και άλλες έρευνες πολιτικής συμπεριφοράς, όπως και επίσημα στατιστικά δεδομένα προκειμένου να θεμελιωθούν οι αναλύσεις και να στοιχειοθετηθούν ερμηνείες όσο το δυνατόν πιο στέρεες σε σχέση με το εκλογικό γεγονός της 7ης Ιουλίου 2019.

Η ανάλυση των εκλογών από τη σκοπιά των εκλογέων και το εγχείρημα αποκωδικοποίησης των ατομικών στάσεων, διαθέσεων και επιλογών συνιστούν ένα παζλ που γίνεται συνθετότερο σε μεταβατικές περιόδους. Η περίοδος της οικονομικής κρίσης ανέτρεψε προϋπάρχοντα εκλογικά μοτίβα, με την αναμέτρηση της 7ης Ιουλίου 2019 να θεωρείται από πολλούς η πρώτη εκλογική αναμέτρηση που σηματοδοτεί την επιστροφή σε μια «κανονικότητα» η οποία δεν προσδιορίζεται από καταστάσεις έκτακτης ανάγκης και δεν έχει ως φόντο μνημονιακά μέτρα και επώδυνες εισοδηματικές περικοπές. Η μετεκλογική έρευνα που τροφοδοτεί το κυρίως μέρος των αναλύσεων του συλλογικού αυτού τόμου έλαβε χώρα στο μεταίχμιο μεταξύ της εξόδου από την οικονομική κρίση και πριν από την είσοδο στην κρίση της πανδημίας της COVID-19. Υπό αυτή την έννοια συνιστά

το πλέον κατάλληλο εργαλείο ανάλυσης των εκλογών του Ιουλίου 2019, καθώς τα δεδομένα που καταγράφηκαν στην έρευνα πεδίου μπορούν όντως να αποδώσουν το κλίμα που επικρατούσε στη συγκεκριμένη εκλογική συγκυρία και, συγχρόνως, να αποτελέσουν ένα πλαίσιο σύγκρισης με το αποτέλεσμα των επόμενων εκλογών.

Στον συλλογικό τόμο συνεισφέρουν με κείμενά τους επιστήμονες από ερευνητικά κέντρα και πανεπιστήμια από την Ελλάδα και άλλες χώρες της ΕΕ, που μπορεί μεν να εκκινούν από διαφορετικές θεωρητικές και μεθοδολογικές αφετηρίες, μοιράζονται ωστόσο έναν κοινό ορίζοντα ερευνητικής εστίασης. Αξιοποιώντας νέα εμπειρικά δεδομένα αναδεικνύουν με τεκμηριωμένο τρόπο συνέχειες και ασυνέχειες στις πολιτικές προτιμήσεις, αξίες και διαιρέσεις του ελληνικού εκλογικού σώματος. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η σημασία του τόμου δεν εξαντλείται στην καταγραφή της πολιτικής συγκυρίας και στην ερμηνεία των αποτελεσμάτων των εκλογών του 2019. Οι επιμέρους αναλύσεις και οι συνθέσεις των συγγραφέων σκιαγραφούν μακροχρόνιες δυναμικές και δομικές μετατοπίσεις που θα συνεχίζουν να μας απασχολούν κατά την τρίτη δεκαετία του 21ου αιώνα. Πέρα από πολιτικούς και κοινωνικούς επιστήμονες, το παρόν βιβλίο απευθύνεται στον ενημερωμένο πολίτη που ενδιαφέρεται να κατανοήσει σε βάθος τις νέες δυναμικές οι οποίες αναπτύσσονται στην κοινωνική βάση του δημοκρατικού μας συστήματος.

Στο κείμενό τους «Από τον εκλογικό σεισμό στην εύθραυστη (:) κανονικότητα. Συνέχειες και ασυνέχειες στο ελληνικό κομματικό σύστημα» οι Μιχάλης Σπουρδαλάκης και Χρυσάνθος Τάσσης αναμετρώνται με την υπόθεση της θεμελίωσης ενός νέου και ίσως σταθερού δικομματισμού μετά τις εκλογές του 2019. Με αναφορά τόσο στην εσω-

κομματική δυναμική του ΣΥΡΙΖΑ και της ΝΔ όσο και στις γενικότερες αντιλήψεις όπως αυτές αποτυπώνονται στα δεδομένα της μετεκλογικής έρευνας της Prorata, οι δύο συγγραφείς με πειστικό τρόπο υποστηρίζουν ότι η διαφαινόμενη αυτή «κανονικότητα» απέχει πολύ από το θεωρηθεί βέβαιη.

Από μια άλλη οπτική γωνία η κομματική ταύτιση θεωρείται παράγοντας-κλειδί για τη σταθεροποίηση και τη θεσμοποίηση των κομματικών συστημάτων. Στο άρθρο «Κομματική ταύτιση και σταθεροποίηση του κομματικού συστήματος στη μεταμνημονιακή περίοδο» των Μάνου Τσατσάνη και Γιάννη Τσίρμπα υποστηρίζεται ότι οι εκλογές του 2019 σηματοδότησαν από πολλές απόψεις την ανάκαμψη των συνολικών επιπέδων κομματικής ταύτισης έπειτα από μία δεκαετία που χαρακτηρίστηκε από τη διάρρηξη των ψυχολογικών δεσμών των εκλογέων με τα κόμματα και τη συνεπακόλουθη ρευστότητα και αποστοίχιση στο επίπεδο του κομματικού συστήματος. Το κομματικό σύστημα εμφανίζει πλέον έντονες ενδείξεις εδραίωσης ενός νέου δικομματισμού, με τον ΣΥΡΙΖΑ στη θέση του ΠΑΣΟΚ. Πέρα από τα ποσοστά των δύο μεγαλύτερων κομμάτων (ΝΔ και ΣΥΡΙΖΑ) στις εκλογές του Ιουλίου 2019, το άθροισμα των οποίων ξεπέρασε για πρώτη φορά μετά τις εκλογές του 2009 το όριο του 70%, τα επίπεδα κομματικής ταύτισης επανήλθαν για πρώτη φορά από το 2012 και μετά κοντά στα επίπεδα που κυμαίνονταν προ κρίσης σύμφωνα με τη μετεκλογική έρευνα. Χρησιμοποιώντας καινοτόμα ερευνητικά εργαλεία μέτρησης της κομματικής ταύτισης, οι δύο πολιτικοί επιστήμονες τεκμηριώνουν εμπειρικά τη σύνδεση μεταξύ της παρατηρούμενης ανάκαμψης των ταυτίσεων και της σταθεροποίησης του νέου κομματικού συστήματος που προέκυψε κατά την περίοδο της κρίσης.

Στο άρθρο «Πολιτικό ενδιαφέρον, πολιτική επάρκεια και πολιτική συμμετοχή» οι Νίκος Δεμερτζής και Γιώργος Γεωργαράκης, αξιοποιώντας τα δεδομένα από τη μετεκλογική έρευνα της Prorata, τη World Value Survey και την European Value Study, δείχνουν πως το πολιτικό ενδιαφέρον είναι ένα πολιτικό συναίσθημα και λειτουργεί ως μια κανονιστική και μια πολιτικο-ψυχολογική έννοια. Κανονιστική, καθώς ο δημοκρατικός βίος προϋποθέτει άτομα που θεωρούν ότι η πολιτική τους αφορά και συμμετέχουν με τον έναν ή τον άλλον τρόπο στα δημόσια πράγματα και τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων. Πολιτικο-ψυχολογική, εφόσον νοείται ως συμμετοχική προδιάθεση ή ως περιέργεια γύρω από τις πολιτικές διαδικασίες. Κατόπιν, διερευνούν τους πολιτικούς και κοινωνικο-δημογραφικούς παράγοντες που επηρεάζουν τον βαθμό του πολιτικού ενδιαφέροντος και της πολιτικής επάρκειας.

Η Βάλια Αρανίτου και ο Παναγιώτης Κουστένης στη δική τους συμβολή με το άρθρο «Η ιδιότυπη εκλογική συμπεριφορά της ελληνικής μεσαίας τάξης» επιχειρούν να συνδέσουν τις τάσεις της εκλογικής συμπεριφοράς του 2019 με τη γενικότερη συμπεριφορά της ελληνικής μεσαίας τάξης. Τα βασικά τους ερωτήματα περιστρέφονται γύρω από το κατά πόσο η ελληνική μεσαία τάξη συνέκλινε με ή διαφοροποιήθηκε από άλλες αντίστοιχες εμπειρίες ευρωπαϊκών χωρών και, επίσης, εάν και σε ποιον βαθμό η ιδιότυπη πολιτική της συμπεριφορά συνδέεται με την επί μακρόν επιβίωσή της.

Στο κείμενό τους «Το αντι-ΣΥΡΙΖΑ ρεύμα: Συγκρότηση, εύρος και δυναμική» οι Γεράσιμος Μοσχονάς και Άγγελος Σεριάτος επιχειρούν την πρώτη συστηματική πραγμάτευση του φαινομένου του αντι-ΣΥΡΙΖΑ αρνητισμού, της χρονικότητάς του και των ιδεολογικών και δημογραφικών χαρακτηριστικών του. Οι συγγραφείς εκτιμούν

ότι η ανάπτυξη συναισθημάτων αντιπάθειας και εχθρότητας απέναντι στον ΣΥΡΙΖΑ διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στην ήττα του κόμματος κατά τις βουλευτικές εκλογές του 2019. Υποστηρίζουν ότι στη διάρκεια της δεύτερης διακυβέρνησης του ΣΥΡΙΖΑ (Σεπτέμβριος 2015-Ιούλιος 2019) οι αρχικές αρνητικές στάσεις απέναντι στο κόμμα μετεξελίχθηκαν και μετατράπηκαν σε «ρεύμα», δηλαδή σε μαζικό φαινόμενο με, σε μεγάλο βαθμό, στερεοτυπικά χαρακτηριστικά.

Στο κείμενό τους «Η Άκρα Δεξιά στη μεταμνημονιακή εποχή: Κίνητρα ψήφου, διαθεσιμότητα και ελλοχεύουσα δυναμική» οι Βασιλική Γεωργιάδου και Λαμπρινή Ρόρη, αφού αναδείξουν τα εκλογικά μοτίβα των ψηφοφόρων των κομμάτων της Άκρας Δεξιάς, εστιάζουν στην αναζήτηση ομοιοτήτων και διαφορών με εκείνα των ψηφοφόρων της Χρυσής Αυγής και της Ελληνικής Λύσης, που είναι τα δύο κόμματα τα οποία διεκδίκησαν την είσοδό τους στη Βουλή κατά την εκλογική αναμέτρηση της 7ης Ιουλίου 2019. Συμπεραίνουν ότι παρά την εκλογική συρρίκνωση της Άκρας Δεξιάς υπάρχουν «κρυμμένα αποθέματα και αδρανείς διαθέσεις» στο εκλογικό σώμα, το οποίο δημιουργεί ένα ελλοχεύον δυναμικό και συντηρεί δεξαμενές αυταρχισμού που, παρά την υποχώρηση του δεξιού εξτρεμισμού στη συγκυρία των εκλογών του 2019, μπορεί στο μέλλον να τροφοδοτήσουν την εκλογική υποστήριξη υπέρ των κομμάτων της Άκρας Δεξιάς. Η επεξεργασία των δεδομένων που χρησιμοποιήθηκαν από τις δύο συγγραφείς δείχνει ότι η ενυπάρχουσα διαθεσιμότητα προπάντων για την εξτρεμιστική εκδοχή της Άκρας Δεξιάς σε ένα τμήμα του εκλογικού σώματος θα μπορούσε να εκφραστεί με μια εκλογική επιλογή υπέρ ενός κόμματος με εκλεκτικές συγγένειες με τη Χρυσή Αυγή.

Ο Κώστας Ελευθερίου στη συμβολή του με τίτλο «Ποια ριζοσπαστική Αριστερά; Συγκρίνοντας τους ψηφοφόρους του ΣΥΡΙΖΑ με τους ψηφοφόρους του ΚΚΕ και του ΜΕΡΑ25 στις εκλογές του 2019» επιχειρεί να αποτιμήσει την επίδραση της κυβερνητικής εμπειρίας του ΣΥΡΙΖΑ στην εν γένει συμπεριφορά των ψηφοφόρων της ριζοσπαστικής Αριστεράς. Συμπεραίνει ότι πράγματι η αξιολόγηση της κυβερνητικής παρουσίας του ΣΥΡΙΖΑ συνιστά σημείο διαφοροποίησης των ψηφοφόρων του από τους ψηφοφόρους του ΚΚΕ και του ΜΕΡΑ25. Ωστόσο, η εικόνα της εκλογικής βάσης του εξακολουθεί να επηρεάζεται από τις ορίζουσες της ριζοσπαστικής Αριστεράς, δηλαδή οι προσεγγίσεις της βάσης του κόμματος με τις αντίστοιχες του ΚΚΕ και του ΜΕΡΑ25 είναι ισχυρότερες.

Ο Χρυσάνθος Δημ. Τάσσης στο κείμενό του «Τα όρια της στρατηγικής του ΚΙΝΑΛ/ΠΑΣΟΚ πριν και μετά τις εκλογές του 2019» αναλύει τα όρια της στρατηγικής αυτής μετεκλογικά σε άμεση συνάρτηση με τις αλλαγές στην οργανωτική δομή, στην ιδεολογική φυσιογνωμία και στη στρατηγική του κόμματος ήδη από τη δεκαετία του 1990, αλλαγές που αποδείχθηκαν καθοριστικές για την πολιτική και εκλογική του κατάρρευση. Το κείμενο αναλύει τη σχέση του ΠΑΣΟΚ με τη ΝΔ και τον ΣΥΡΙΖΑ, όπως αυτή διαμορφώνεται μετά τις εκλογές του 2019, και διερευνά τα όρια για την οικοδόμηση ενός σταθερού δικομματισμού (ΝΔ-ΣΥΡΙΖΑ).

Ο Άγγελος Χρυσόγελος στη συμβολή του «Η Νέα Δημοκρατία στις εκλογές του 2019: Η νίκη ενός κεντροδεξιού κόμματος» αναλύει τη νίκη της Νέας Δημοκρατίας στις εκλογές του Ιουλίου του 2019 εστιάζοντας τόσο στον εγχώριο κομματικό ανταγωνισμό όσο και στον κομματικό ανταγωνισμό από συγκριτική σκοπιά. Όπως αναλύεται

στο κείμενο, από τη μία μεριά έχουμε να κάνουμε με ένα από τα κόμματα-πυλώνες του παλαιού δικομματισμού στην Ελλάδα που εφάρμοσε για μεγάλο χρονικό διάστημα πολιτικές λιτότητας οι οποίες υπαγορεύονταν από τα μνημόνια κατορθώνοντας όχι μόνο να επιβιώσει της κρίσης, αλλά να καταλάβει την πρώτη θέση και να επιτύχει αυτοδυναμία εδρών, διατηρώντας έκτοτε εν πολλοίς την πολιτική ηγεμονία. Από την άλλη, η νίκη αυτή ενός μεγάλου κεντροδεξιού κόμματος αποτέλεσε μια εξαίρεση στην κατάσταση κρίσης στην οποία έχει περιέλθει η Κεντροδεξιά στις περισσότερες δυτικές δημοκρατίες από τα μέσα της προηγούμενης δεκαετίας. Η ανάλυση των λόγων που οδήγησαν τη Νέα Δημοκρατία στην εκλογική επιτυχία, επομένως, έχει σημασία και για την πληρέστερη κατανόηση της φύσης του κεντροδεξιού φαινομένου στην κομματική πολιτική διεθνώς.

Ο τόμος αυτός δεν θα είχε ολοκληρωθεί χωρίς τη σημαντική συμβολή των ερευνητών της Prorata SA Αγγελικής Μητροπούλου, Τάσου Βασιλείου και Παναγιώτη Κολοκυθά. Η υποστήριξη των εκδόσεων Gutenberg, και συγκεκριμένα του Γιώργου και του Κώστα Δαρδανού, του Γιάννη Μαμάκη και της Ιωάννας Σταματάκη, όπως και της επιμελήτριας του τόμου Τέτης Παλαιοθοδώρου, υπήρξε πολύτιμη.

Οι επιμελητές του τόμου

Βάλια Αρανίτου

Βασιλική Γεωργιάδου

Μάνος Τσατσάνης

*Μιχάλης Σπουρδαλάκης**
*Χρύσανθος Δημ. Τάσσης***

ΑΠΟ ΤΟΝ ΕΚΛΟΓΙΚΟ ΣΕΙΣΜΟ
ΣΤΗΝ ΕΥΘΡΑΥΣΤΗ (;) ΚΑΝΟΝΙΚΟΤΗΤΑ.
ΣΥΝΕΧΕΙΕΣ ΚΑΙ ΑΣΥΝΕΧΕΙΕΣ
ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΟΜΜΑΤΙΚΟ ΣΥΣΤΗΜΑ

Εισαγωγή

ΙΔΙΑΙΤΕΡΑ σύντομα μετά τις εκλογές του Ιουλίου 2019 άρχισαν να πυκνώνουν οι φωνές πολιτικών παρατηρητών οι οποίες επισημαίνουν πως μετά τον εκλογικό σεισμό του 2012, την άνοδο του ΣΥΡΙΖΑ στην κυβέρνηση και τη διπλή εκλογική του νίκη το 2015 αναδιαμορφώνεται ο πολιτικός χάρτης της χώρας οδηγώντας στη θεμελίωση

* Ομότιμος Καθηγητής Πολιτικής Κοινωνιολογίας, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Σχολή Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, mspour@hotmail.com.

** Επίκουρος Καθηγητής Πολιτικής Κοινωνιολογίας και Ελληνικού Πολιτικού Συστήματος, Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, ctassis@sp.duth.gr.

ενός νέου δικομοματισμού. Εμφανίζεται, με άλλα λόγια, μια αντίληψη ότι επιτέλους αποκαθίσταται η «κανονικότητα» ενός λειτουργικού και σταθερού κομματικού συστήματος, με κύριο χαρακτηριστικό την εναλλαγή δύο μεγάλων κομμάτων στην κυβερνητική διαχείριση (ΝΔ και ΣΥΡΙΖΑ). Ωστόσο, αναλύσεις αυτού του είδους, εάν δεν αποτελούν επιθυμίες ή επιδιώξεις, αποκαλύπτουν αναλυτικές αδυναμίες, αφού φαίνεται να εστιάζουν κυρίως στις δημοσκοπικές αποτυπώσεις της δύναμης των κομμάτων και γι' αυτό είναι ιδιαίτερα προβληματικές. Στις παρακάτω σελίδες θα προσπαθήσουμε να δείξουμε ότι η εικαζόμενη αυτή ή, για κάποιους, διαφαινόμενη «κανονικότητα» απέχει πολύ από το να θεωρηθεί βέβαια. Άλλωστε η πολιτική συγκυρία παραμένει ιδιαίτερα ασταθής και με απρόβλεπτες ίσως εξελίξεις. Για να κατανοηθεί αυτή η υπόθεση εργασίας χρειάζεται κανείς να εξετάσει τις εξελίξεις και τις αιτίες των σημειούμενων πολιτικών και κοινωνικών αλλαγών από την απαρχή της ελληνικής εκδοχής της κρίσης. Πιο συγκεκριμένα, θα πρέπει να εξετάσουμε τους λόγους που οδήγησαν στην «πασοκοποίηση»,¹ δηλαδή στην πολιτική και εκλογική κατάρρευση του ΠΑΣΟΚ και την ανατροπή του 2012, το αποτύπωμα και τη νομιμοποιητική βάση των κυβερνήσεων των δύο πρώτων μνημονίων, την κυβερνητική πορεία των κυβερνήσεων του ΣΥΡΙΖΑ, καθώς, τέλος, το

1. Για την έννοια της «πασοκοποίησης» ως διαδικασία εκλογικής κατάρρευσης ενός σοσιαλιστικού κόμματος με την ταυτόχρονη εκλογική δυναμική ενός κόμματος της Αριστεράς βλ. Collins Dictionary· Doran, 2015. Για την ανάλυση των πολιτικών, ιδεολογικών και οργανωτικών εξελίξεων που οδήγησαν στην «πασοκοποίηση» του ΠΑΣΟΚ βλ. Eleftheriou & Tassis, 2022.

εκλογικό αποτέλεσμα του 2019 και τις νέες κυβερνητικές πρακτικές που φαίνεται να υιοθετεί η κυβέρνηση της ΝΔ.

Η άνοδος του ΣΥΡΙΖΑ

Σε αντιδιαστολή με τη συνήθη ερμηνεία των ανατροπών, που οδήγησαν στην άνοδο του ΣΥΡΙΖΑ το 2012, η οποία αποδίδεται στην οικονομική κρίση και τη διαχείρισή της, η δική μας άποψη είναι ότι οι παραπάνω εξελίξεις αποτελούν προϊόν πιο σύνθετων, μακρόσυρτων και κυρίως πολιτικών διεργασιών. Η ευθεία απόδοση των πολιτικών εξελίξεων στην οικονομική συγκυρία δεν αποτελεί μόνο μια υπεραπλουστευτική κατανόηση σημαντικών εξελίξεων, αφού σαφώς υποκρύπτει έναν οικονομικό αναγωγισμό. Ωστόσο, το βασικό έλλειμμα είναι ότι παραλείπει σημαντικές διαστάσεις των κοινωνικών, πολιτικών και θεσμικών αιτιών που οδήγησαν στην πρωτοφανή αποευθυγράμμιση και επανευθυγράμμιση του εκλογικού σώματος, και οι οποίες ανέδειξαν το «φαινόμενο ΣΥΡΙΖΑ» (Spourdalakis, 2014). Αυτό φυσικά δεν σημαίνει ότι οι οικονομικές συνθήκες ήταν αμέτοχες στις εξελίξεις, ωστόσο μόνο καταλύτης επιτάχυνσης των πολιτικών εξελίξεων μπορούν να θεωρηθούν.

Πιο συγκεκριμένα, είναι γεγονός ότι ήδη μετά την περίφημη περίοδο του εκσυγχρονισμού, του μύθου της «ισχυρής Ελλάδος» και της επανίδρυσης του κράτους, που διαχειρίστηκαν οι δύο εταίροι του τότε δικομματισμού (ΠΑΣΟΚ και ΝΔ), πύκνωναν τα φαινόμενα μιας βαθιάς κρίσης πολιτικής και κοινωνικής εκπροσώπησης

στο ελληνικό πολιτικό σύστημα. Κρίση η οποία δεν οδηγούσε μόνο σε φαινόμενα αποστράτευσης, έλλειψης κομματικής πειθαρχίας και διαφοροποίησης από τις βασικές κομματικές επιλογές αλλά και φαινόμενα διοικητικής και θεσμικής αναποτελεσματικότητας του συστήματος να εφαρμόσει βασικές επιλογές του [λ.χ. αδυναμία μεταρρύθμισης του ασφαλιστικού (2001), αδυναμία μεταρρύθμισης του άρθρου 16 του Συντάγματος (2006), οι μεγάλες κινητοποιήσεις στην Κερατέα για τη χωροθέτηση ΧΥΤΑ (2011) κ.ά., αλλά και σημαντικά, πρωτόγνωρα και δυσερμήνευτα πολιτικά και κοινωνικά φαινόμενα όπως η εξέγερση μαθητών μετά τη δολοφονία του Α. Γρηγορόπουλου (2008)].

Επιπλέον, ο κυρίαρχος δικομματισμός της εποχής αποδείκνυε στην καθημερινή του λειτουργία ότι δεν επρόκειτο απλώς για την εναλλαγή των δύο κομμάτων στην εξουσία αλλά ουσιαστικά για ένα σύστημα διακυβέρνησης το οποίο πρακτικά υιοθετούσε άκριτα τις δεδομένες κρατικές, διοικητικές προτεραιότητες πέρα και πάνω από την κοινωνική τους νομιμοποίηση. Επρόκειτο για μια σαφή τάση, η οποία εντάθηκε κατά την περίοδο του μνημονίου (Αρανίτου, Παπαβλασόπουλος, & Σπουρδαλάκης, 2011). Με άλλα λόγια, και πριν από την εποχή της οικονομικής κρίσης, επρόκειτο για ένα πολιτικό σύστημα που είχε μειώσει δραματικά τις κοινωνικές του αναφορές, και είχε ουσιαστικά αποσυνδεθεί από την εκπροσώπηση κοινωνικών αιτημάτων αλλά και από τους φορείς της κοινωνικής εκπροσώπησης, απαραίτητες λειτουργίες για τη νομιμοποίηση της πολιτικής και των κομμάτων (Σπουρδαλάκης, 1990· Ελευθερίου, 2021). Έτσι, η διασφάλιση της απαραίτητης νομιμο-

ποίησης των επιλογών του διασφαλίζονταν μέσα από επιλεκτική επιλογή φορέων, προσωπικότητας, κυρίως τεχνοκρατών διαμορφωτών κοινής γνώμης και με μια όλο και πιο συστηματική αξιοποίηση του μιντιακού συστήματος, μια προσαρμογή του κομματικού φαινομένου στην Ελλάδα στην τάση για πολιτική καρτελοποίηση που τείνει να κυριαρχεί στα αντίστοιχα κομματικά συστήματα στις χώρες της Δυτικής και Βόρειας Ευρώπης ήδη από τη δεκαετία του 1980 (Katz & Mair, 1995). Στην ελληνική περίπτωση, η συγκεκριμένη τάση επικυρώθηκε στο Δ' Συνέδριο του ΠΑΣΟΚ το 1996, καθώς η επικράτηση του Κ. Σημίτη μπορεί να χαρακτηριστεί όχι ως απλή εσωκομματική νίκη αλλά κυρίως επικράτηση εξωκομματικών, αγοραίων παραγόντων επί του παράγοντα «πολιτικό κόμμα». Έτσι, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 το ΠΑΣΟΚ μετασχηματίζεται πλέον σε «κόμμα του κράτους», καθώς η νέα νομιμοποιητική βάση του για την κυβερνητική του επικράτηση και συνέχεια είναι η υλοποίηση των κρατικών επιλογών και αναγκαιοτήτων κυρίως και όχι η εκπροσώπηση κοινωνικών αιτημάτων (Σπουρδαλάκης, 1998: 71-73). Επρόκειτο για κυβερνητική τάση που κυρίως το ΠΑΣΟΚ ως «ηγεμονικό κόμμα» (Τάσσης, 2008· Ελευθερίου & Τάσσης, 2013) της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας κατάφερε να επιβάλει στο ελληνικό κομματικό σύστημα. Έτσι, παρά το γεγονός ότι ο δικομματισμός με τα βασικά κυρίαρχα εκλογικά κόμματα (ΠΑΣΟΚ και ΝΔ) φαινόταν να αναπαράγεται, ωστόσο, όπως αναλύσαμε πιο πάνω, την ίδια στιγμή αναπτύσσονται έντονα φαινόμενα, κρίσεις και τάσεις απο-ευθυγράμμισης και των ψηφοφόρων, αλλά και των κομματικών μελών (αυξημένα ποσοστά αποχής από τις

εκλογές, διασπάσεις σε ΠΑΣΟΚ - ΔΗΚΚΙ, Δημοκρατική Περιφερειακή Ένωση —και ΝΔ - ΠΟΛΑΝ, ΛΑΟΣ— εμφάνιση «αντάρτικων» ψηφοδελτίων στις δημοτικές εκλογές).

Την ίδια περίοδο, και πιο συγκεκριμένα ήδη από το τέλος της δεκαετίας του 1990, εκτός από τη διαφαινόμενη κρίση των κομμάτων του δικομματισμού, και η Αριστερά αντιμετώπιζε σοβαρές προκλήσεις στη στρατηγική της. Πιο συγκεκριμένα, στο πλαίσιο ενός μεταδιπολικού κόσμου, όπου οι αντιφάσεις της νεοφιλελεύθερης παγκοσμιοποίησης οδήγησαν σε κοινωνικές εντάσεις, απαιτούνταν ιδιαίτερες πολιτικές επιλογές και ρεπερτόρια δράσης. Σε αυτό το πλαίσιο θα μπορούσε κανείς να διακρίνει τρεις διαφορετικές στρατηγικές που αναπτύχθηκαν στους κόλπους της ελληνικής Αριστεράς (Spourdalakis, 2013· Ελευθερίου, 2015). Η στρατηγική που περιοριζόταν στην πολιτική και εκλογική επιβίωση μέσα από πρακτικές περιχαράκωσης και ανάδειξης παραδοσιακών ταυτοτήτων του χώρου (ΚΚΕ). Η κυβερνητική/διαχειριστική στρατηγική ώστε να μειωθούν οι κοινωνικές επιπτώσεις της επέλασης του νεοφιλελευθρισμού (ανανεωτική πτέρυγα του Συνασπισμού, ΔΗΜΑΡ). Τέλος, η κοινωνική στρατηγική στην οποία στηρίχθηκε η ανάπτυξη του ΣΥΡΙΖΑ, η οποία στρεφόταν προς την κοινωνία και κυρίως στις νέες μορφές κοινωνικής κινητικότητας και ρεπερτορίων δράσης των κοινωνικών κινημάτων των πόλεων και της νεολαίας, που διεύρυναν την πολιτική ατζέντα (δικαιώματα, δημόσιος χώρος, περιβάλλον κ.ά.). Το σημαντικότερο χαρακτηριστικό αυτής της στρατηγικής —στροφή και άνοιγμα προς την κοινωνία— ήταν ότι αυτή πραγματοποιείτο με όρους και πρα-

κτικές που απείχαν, αν δεν βρίσκονταν σε αντιδιαστολή, από τις πρακτικές που χαρακτήρισαν τα κόμματα της Μεταπολίτευσης, όπως αυτές διαμορφώθηκαν κυρίως από το ΠΑΣΟΚ και το ΚΚΕ. Πρακτικές που επιδίωκαν την καθοδήγηση, τον έλεγχο και ακόμη και την υποκατάσταση της κοινωνίας από κόμματα και κομματικό σύστημα. Ωστόσο, την ίδια στιγμή, η έμφαση στις νέες πρακτικές και στα κοινωνικά κινήματα συνδυαζόταν με μείωση των ταξικών αναφορών, κρίσιμη παράμετρος, κατά την άποψή μας, για ένα κόμμα της ριζοσπαστικής Αριστεράς.

Όλες αυτές οι στρατηγικές έμελλε να δοκιμαστούν μετά τις εκλογές του 2009 και την υιοθέτηση του μνημονίου. Καθώς γινόταν φανερό ότι τουλάχιστον το πρώτο μνημόνιο κινείτο ακριβώς στο θεωρητικό και πρακτικό πλαίσιο των κυβερνητικών πολιτικών την περίοδο του εκσυγχρονισμού (Αρανίτου, Παπαβλασόπουλος, & Σπουρδαλάκης, 2011), φάνηκε ότι ο ΣΥΡΙΖΑ βρισκόταν σε διαφορετική λογική των σχέσεων κράτους - κοινωνίας από τη λογική του δικομματισμού, και υπό αυτή την έννοια απαντούσε στον πυρήνα των αιτιών της παθογένειας της πολιτικής κρίσης εκπροσώπησης.²

2. Ωστόσο, σε αυτό το σημείο χρήσιμο θα είναι να αναφερθούμε στην «αντιμνημονιακή» πολιτική της ΝΔ την περίοδο 2010-2012. Η άρνηση της ΝΔ να ψηφίσει το πρώτο μνημόνιο, η «πολιτική των Ζαππείων» Ι-7 Ιουλίου 2010, Ζάππειο ΙΙ-12 Μαΐου 2011, Ζάππειο ΙΙΙ-22 Απριλίου 2012, αλλά και η φράση του Α. Σαμαρά ότι «Δεν πάει άλλο, κάτι πρέπει να αλλάξει, η πολιτική του μνημονίου πρέπει να αλλάξει» σε ομιλία για τις δημοτικές και περιφερειακές εκλογές το 2010 αποτελούν κρίσιμης σημασίας απονομιμοποιητικές προς το μνημόνιο πολιτικές, οι οποίες έδωσαν

Κατά συνέπεια, οι αιτίες του «εκλογικού σεισμού του 2012» (Βούλγαρης & Νικολακόπουλος, 2014) δεν βρίσκονταν μόνο στις κοινωνικές και οικονομικές συνέπειες της κρίσης, που αναμφισβήτητα επιτάχυναν τις πολιτικές διαδικασίες και εξελίξεις. Ωστόσο, η βασική αιτία για την κατάρρευση του κομματικού συστήματος το 2012 φαίνεται να είναι η βαθιά κρίση εκπροσώπησης και η ανάδειξη ενός νέου αιτήματος από τους πολίτες για μια νέα διευθέτηση σχέσεων κράτους - κοινωνίας, το οποίο δεν μπορούσαν πλέον να υλοποιήσουν τα κυρίαρχα κόμματα της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας. Αυτή τη νέα διευθέτηση φάνηκε να υπόσχεται έμπρακτα η μέχρι τότε πρακτική του πολυτασικού ΣΥΡΙΖΑ. Η αντιμνημονιακή ρητορεία σε συνδυασμό με το πολιτικό άνοιγμα κυρίως προς τα μέλη και τους ψηφοφόρους του ΠΑΣΟΚ με έντονες αναφορές στη σχέση εξάρτησης της χώρας, η οικοδόμηση ενός συμμαχικού σχήματος στις περιφερειακές εκλογές το 2010 με δυνάμεις από το ΠΑΣΟΚ (Αττική Συμμαχία – Όχι στο Μνημόνιο), η οικοδόμηση του «Ενωτικού Κοινωνικού Μετώπου» με σκοπό τη χωρίς αποκλεισμούς συμπερίληψη μελών και οργανωμένων κινήσεων, αλλά και η κυβερνητική προοπτική ως πολιτική έκφραση των νέων κοινωνικών κινημάτων αλλά και των παλαιών συλλογικοτήτων (εργατικά συνδικάτα) είναι χαρακτηριστικά της πρακτικής του ΣΥΡΙΖΑ (Ελευθερίου, 2018: 279-280). Οι συγκεκριμένες επιλογές σε συνδυασμό με τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που

χώρο και νομιμοποίηση για την ανάπτυξη ευρύτατου κοινωνικού μετώπου εναντίον των μνημονιακών πολιτικών, πολιτική η οποία υποτιμάται/αποσιωπάται από τις κυρίαρχες αναλύσεις.

έλαβαν οι κυβερνητικές πολιτικές λόγω της εφαρμογής των Μνημονίων Ι και ΙΙ, και την κοινωνική απονομιμοποίηση που επέφεραν οδήγησαν στην εισαγωγή νέων πρακτικών στο ελληνικό κομματικό σύστημα, αντίθετων από το πνεύμα της μεταπολίτευσης και της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας (μετακίνηση του ΠΑΣΟΚ στο κέντρο του κομματικού φάσματος, κυβερνητική συνεργασία με ΝΔ και ΛΑΟΣ, παρουσία στελεχών της Ακροδεξιάς σε κυβερνητικές και κρατικές θέσεις, κυβέρνηση τεχνοκρατών/Παπαδήμος χωρίς δημοκρατική νομιμοποίηση μέσω εκλογών) και τελικά στην απονομιμοποίηση του κομματικού συστήματος και την ανάδειξη του ΣΥΡΙΖΑ ως τη μόνη δημοκρατική εναλλακτική τόσο σε σχέση με τα κυρίαρχα κόμματα όσο και σε σχέση με τη φασιστική Χρυσή Αυγή, η οποία διεκδικούσε χώρο και ακροατήριο από τους πολίτες που αποευθυγραμμίζονταν λόγω των πολιτικών των μνημονίων (Γεωργιάδου, 2019α, 2019β).

Στο πυκνό πολιτικό διάστημα που ακολούθησε από τις εκλογές του 2012 μέχρι τις εκλογές του 2015, το σύνολο των δυνάμεων του μέχρι τότε δικομματισμού αντιμετώπισε σημαντικές προκλήσεις αναπαραγωγής του. Η επιλογή των μνημονίων ως μόνης και κύριας μεθόδου αντιμετώπισης της οικονομικής κρίσης και η κατ'επέκταση υιοθέτηση των βασικών αρχών που αυτό συνεπάγεται και που οδήγησαν στην εφαρμογή αυστηρών περιοριστών πολιτικών (Παπακωνσταντίνου, 2016) όχι μόνο δεν άφηναν περιθώρια για αλλαγή πολιτικής, αλλά οι πρωτοβουλίες και οι πολιτικές που υιοθετήθηκαν βάθynαν ακόμα περισσότερο την κρίση εκπροσώπησης. Οι κυβερνητικές συνεργασίες της ΝΔ με το ΠΑΣΟΚ, το εμβληματικό κλείσιμο της ΕΡΤ, η μετακίνηση του

ΠΑΣΟΚ υπό την ηγεσία του Ευ. Βενιζέλου στο κέντρο του πολιτικού φάσματος και τελικά η αποσοσιαλδημοκρατικοποίησή του, η συμμετοχή ακροδεξιών στελεχών σε κυβερνητικές και κρατικές θέσεις και η ένταξή τους στη ΝΔ επέτειναν τελικά την απόσταση ανάμεσα στους πολίτες και τα κόμματα, ενίσχυσαν την ήδη κρισιογόνο διαδικασία και απονομιμοποίησαν περαιτέρω τον μέχρι τότε δικομματισμό. Στη θέση του φαίνεται να αναδεικνύεται ένας άλλος δικομματισμός με την πολιτική και εκλογική άνοδο του ΣΥΡΙΖΑ, ο οποίος αντικαθιστά τη θέση του ΠΑΣΟΚ. Το βασικό ερώτημα είναι αν και κατά πόσο υπάρχουν οι βασικές ορίζουσες για να μπορούμε να μιλάμε για έναν νέο σταθερό δικομματισμό.

Νέος δικομματισμός:

Μια εύθραυστη κανονικότητα

Η δυναμική της κρίσης της δεκαετίας του 2010, που αποτυπώθηκε και επιβεβαιώθηκε με τον «εκλογικό σεισμό» του 2012, οδήγησε σε πρωτοβουλίες από την πλευρά των δυνάμεων που αποτελούσαν τον παλαιό δικομματισμό και σε όσους με άμεσο ή έμμεσο τρόπο τον στήριζαν. Στις πρωτοβουλίες αυτές και στη συνέχειά τους μετά τις εκλογές του 2015, καθώς και στις αδυναμίες και παραλείψεις του ΣΥΡΙΖΑ ως κυβερνητικής πλέον δύναμης αλλά και ως πολιτικού κόμματος στο κοινωνικό πεδίο, θεμελιώνεται η ευθραυστότητα της επιδιωκόμενης κανονικότητας του νέου δικομματισμού.

Πιο συγκεκριμένα, η ευθραυστότητα φαίνεται να είναι το αποτέλεσμα μιας σειράς πολιτικών πρωτοβουλιών,